

L'enriquiment injustificat

FERRAN BADOSA COLL

Catedràtic de Dret Civil, Universitat de Barcelona

SUMARI

I. INTRODUCCIÓ.....	2
1. L'origen i el concepte	2
2. La seva funció en l'Ordenament	2
3. La localització i la configuració de l'enriquiment sense causa en el BGB i en Dret d'Obligacions suís. Referència a les "altres fonts d'obligacions"	3
3.1 La localització.....	3
3.2 L'organització de la institució.....	3
3.3 La centralitat de l'enriquiment injustificat envers les altres institucions que poden generar-lo.....	4
II. L'ENRIQUIMENT INJUSTIFICAT EN EL DRET CATALÀ.....	5
1. L'enriquiment injustificat en la codificació catalana. L'art. 612-4 dels "Treballs preparatoris del Llibre Sisè del Codi Civil de Catalunya" (2004).....	5
1.1 La localització.....	5
1.2 L'organització	5
1.3 La supletorietat de la institució (art. 612-6)	6
2. Els casos d'enriquiment injustificat en els Drets civils vigents a Catalunya. El punt de vista de l'empobriment injustificat.....	6
2.1 El punt de vista de l'empobriment.....	7
2.2 Els casos a examinar. La distinció "justícia"- "justificació"	7

I. INTRODUCCIÓ

1. L'origen i el concepte

És una institució moderna tot i que s'utilitzi en Dret Romà (Jörs-Kunkel Fritz Schulz): "Derecho romano clásico", Barcelona, 1960, pàg. 1041; La crea i la nomina ("Ungerechtfertigte Bereicherung") Bernhard Windscheid (1817-1892) en la primera edició del seu "Lehrbuch des Pandektenrechts", Düsseldorf. Band 2, 2 - 1866. § 421 ss (també la utilitza a *Zwei Fragen aus der Lehre von der Verpflichtung wegen ungerechtfertigter Bereicherung*, Leipzig 1878). Windscheid confegeix la nova institució sobre les "condictiones" romanes. Tot i la crítica de contemporanis (Heinrich Dernburg: Pandekten. II § 138 (13), la institució es va tenir en compte en la codificació civil alemanya (Windscheid hi va participar entre 1873 i 1883). Es considera com una institució que respon "al punt de vista actualment dominant i reconegut com a correcte, segons el qual les condictiones són pretensions personals a la restitució de l'adquisició de drets i de béns que, en si, s'ha fet segons les normes però a la que li manca un fonament jurídic" (Motive zu dem Entwurfe eines Bürgerlichen Gesetzbuches, II, Berlin / Leipzig, 1888, pàgs. 829 i ss.).

La terminologia "enriquiment injustificat" és la prevalent en les normes que s'aniran exposant. Però el Cc. it. 1942 recorda el seu origen en les "condictiones" en parlar "d'enriquiment sense causa"

2. La seva funció en l'Ordenament

La cita anterior indica una constant de l'enriquiment injustificat que és el seu caràcter sistèmic dintre del Dret Patrimonial. Hi apleix una funció autocorrectiva que té dues parts.

La primera és el previ reconeixement que l'Ordenament jurídic pot establir efectes patrimonials adquisitius però, tot i així, mancats de fonament jurídic. És a dir, en relació a un determinat efecte adquisitiu, hom distingeix entre la seva producció i la seva justificació i hom afirma que aquella no inclou necessàriament aquesta. Això vol dir que el títol que genera legalment una adquisició patrimonial pot no incloure la justificació jurídica de l'adquisició.

La segona part és que la manca de justificació no impedeix que el títol produeixi l'efecte però sí impedeix la seva subsistència. Per això, l'acció d'enriquiment no nega la producció de l'efecte sinó que, admetent-lo, el desfà. No té la naturalesa real de reivindicació sinó la personal de restitució.

3. La localització i la configuració de l'enriquiment sense causa en el BGB i en Dret d'Obligacions suís. Referència a les “altres fonts d'obligacions”

Són les dues primeres legislacions que el regulen. La introducció d'una nova institució en un Codi planteja els problemes de localització, organització interna i relació amb altres institucions que poden presentar-hi analogies. Són les qüestions que varen resoldre el Codi civil alemany (BGB L. 18-VIII-1896, vigència 1-I-1900) i el Dret d'Obligacions suís (L. 30-III-1911, vigència 1-I-1912) que és el Llibre Cinquè del Codi civil suís (L. 10-XII-1910).

3.1 La localització

En els dos textos l'enriquiment sense causa ocupa el lloc que el Codi civil francès reserva als quasicontractes: entre els contractes i els actes il·lícits. Ho justifica que en el dos Codis el supòsit principal de l'enriquiment és el pagament de l'indegut que en el Cc. fr. és un dels quasicontractes (arts. 1376 i ss) que una font d'obligacions diferent dels contractes i dels actes il·lícits. Una diferència important és que el Cc. fr. aplega els quasicontractes i els actes il·lícits sota el títol negatori “Des engagements qui se forment sans convention” (Tít. IV del Llibre III); en canvi els dos Codis els separen.

El BGB col·loca l'enriquiment injustificat en el Llibre 2n “Dret d'Obligacions”, Secció 7^a “Obligacions en particular” en el Tít. 24 després de l'obligació d'exhibició (Tít. 23) i abans de les accions il·lícites en el Tít. 25 que clou el Llibre 2n.

El Dret d'Obligacions suís posa l'enriquiment injustificat en la Primera Part “De les regles generals”, Títol Primer “El naixement de les obligacions”, en la Secció Tercera “El naixement per enriquiment injustificat.” Aquesta se situa després de l'acte il·lícit (Secció Segona).

En contraposició, el Cc. It. ha separat, en el seu Llibre IV, “l'enriquiment sense causa” (Tít. VII) no sols dels “fets il·lícits” (Tít. IX) sinó també dels quasicontractes tradicionals: la gestió de negocis (Tít. VI) i el pagament de l'indegut (Tít. VII).

3.2 L'organització de la institució

A) En el BGB l'ordenació del Tít. 24 és la d'una regla general que estableix la nova obligació (§ 812) i les normes de desenvolupament (§§ 813 a 822).

La regla general del § 812.1.I és volgudament imprecisa “Qui per la prestació d'un altre o *d'una altra manera a les seves despeses, obté quelcom sense fonament jurídic està obligat a tornar-li*”. En el § 812.1.II es preveu que la manca de fonament jurídic també pot ser sobrevinguda.

De les normes de desenvolupament el primer grup és el dels supòsits concrets d'enriquiment injustificat. S'hi identifiquen les "conditiones" romanes: la "condictio indebiti" (§§ 813,814), la "condictio ob causam datorum" o per lliurament d'una cosa en contemplació d'una finalitat que s'ha frustrat (§ 815) i la "condictio ob turpem causa" per recepció o per lliurament d'una cosa contra una prohibició de la llei o de la moral (§ 817). Però el supòsit més significatiu perquè mostra la funció autocorrectiva de l'enriquiment injustificat no pertany a les "conditiones" sinó al sistema d'adquisició dels drets reals. És el § 816 referent a l'adquisició "a non domino" quan la Llei la considera eficaç malgrat la manca de legitimació del disponent. En compensació el § 816 atribueix el rescabament a favor del propietari expoliat; si l'alienació va ser onerosa contra el venedor per la contraprestació, si va ser gratuïta contra el mateix adquirent per la cosa donada; en aquest cas l'acció s'adreça contra un tercer (§ 822).

El segon grup de normes es refereixen al contingut de l'acció (§§ 818-820). El § 821 presenta l'enriquiment injustificat com a font d'excepció.

B) En el Dret d'Obligacions suís (1911), l'enriquiment sense causa està a la Secció Tercera "El naixement per enriquiment injustificat" amb els arts. 62 a 67. La institució de l'enriquiment es desplega en 4 temes. El primer és el supòsit de fet. El general, inspirat en el § 812 BGB, l'estableix l'art. 62.1. Diu "Qui *de manera injustificada* s'ha enriquit a costa del patrimoni d'altri ha de tornar l'enriquiment". En l'ap. 2 s'esmenta la manca inicial de "fonament vàlid" o la previsió d'un fonament que posteriorment no es realitza o desapareix. L'art. 63 contempla el supòsit del pagament de l'indegut. El segon tema és l'abast de la restitució (arts. 64; 65). El tercer tema és l'exclusió de l'acció en el cas d'atribució il·lícita o immoral (art. 66). El quart és la prescripció (art. 67).

3.3 La centralitat de l'enriquiment injustificat envers les altres institucions que poden generar-lo

La incorporació de l'enriquiment injustificat com a nova institució es produeix en Ordenaments que, amb altres noms, ja tenen institucions que generen situacions d'enriquiment regulades "ad hoc". Això obliga al codificador a relacionar-lo amb elles.

La solució del BGB és la centralitat de la nova institució de manera que, per evitar duplicacions, la seva regulació s'apliqui a aquestes altres institucions. És la solució que s'adiu amb l'elaboració conjunta i la promulgació simultània de tots els Llibres del BGB.

La centralitat s'aconsegueix incloent en aquestes institucions la "remissió a les conseqüències jurídiques" de l'enriquiment injustificat. Tanmateix s'ha de tenir en compte que la remissió a les conseqüències jurídiques es limita a aquestes i no

afecta a la qualificació del supòsit de fet. Eren (i són) les següents. La donació rebuda i després rebutjada (§ 516.II.3). En la gestió oficiosa: l'obligació de gestor incapaç (§ 682) i l'obligació d'indemnitat del titular del negoci (§ 684). En els actes il·lícits danyosos: l'obligació d'indemnitzar per enriquiments a favor de l'autor (§ 852.III). És el règim de la pèrdua de la propietat de les coses mobles per incorporació a immoble, unió a moble, barreja i especificació (§ 951.I.1). En la possessió sense dret és el règim de la restitució de les utilitats si el posseïdor l'adquirint gratuïtament (§ 988) i de la restitució dels fruits si el posseïdor és de bona fe (§ 993.I).

II. L'ENRIQUIMENT INJUSTIFICAT EN EL DRET CATALÀ

1. L'enriquiment injustificat en la codificació catalana. L'art. 612-4 dels “Treballs preparatoris del Llibre Sisè del Codi Civil de Catalunya” (2004)

La institució es troba en els “Treballs preparatoris del Llibre Sisè del Codi Civil de Catalunya “Les obligacions i els contractes” (tancats el 23-IV-2004). És una obra de l'Observatori de Dret Privat de Catalunya. Secció Dret Patrimonial. Els Treballs han utilitzat l'expressió alemanya, que altres Codis no comparteixen; així el Cc. it. parla “d'enriquiment sense causa” (art. 2041).

1.1 La localització

L'enriquiment injustificat se situa en el Tít. 1 “Disposicions generals”, Tít. 2 “Les fonts de les obligacions”, Secció 2ª. Té tres articles dedicats al concepte o supòsit de fet (612-4), a l'efecte obligacional (612-5) i a la supletorietat de l'acció (612-6). És una regulació molt reduïda que sembla inspirar-se en els dos articles del Cc. it. (2041 i 2042). Una regulació excessivament escarida en relació a la importància de la institució.

1.2 L'organització

A) L'art. 612-4 “Concepte” diu “Existeix enriquiment injustificat en aquells supòsits en què el patrimoni d'una persona s'incrementa a cosa de l'activitat d'una altra persona o pel desplaçament de béns que provenen d'un patrimoni aliè en favor seu, sense que hi hagi cap justificació lícita”. La dualitat activitat / desplaçament de béns contrasta amb les escarides definicions dels textos moderns. L'art. 6: 212.1 del Cc. holandès.1992 diu: “Una persona que ha estat injustificadament enriquida a despeses d'altri està obligada, en la mesura del raonable, a reparar el dany sofert fins la quantia de l'enriquiment”. L'art. 1: 101.1 dels Principis de Dret Europeu

(PEL, ed. 2008) diu “Qui obté un enriquiment injustificat que és correlatiu al desavantatge d'altri li està obligada a restituir l'enriquiment”.

La dualitat “activitat” / “desplaçament de béns” es fonamenta en els casos que tenen en compte els redactors. L’“activitat” correspon als identificats com d'enriquiment “injust” en el Dret català del moment (recordem que es tanca l'any 2004). Són els arts. 41 CF (Codi de Família); 12 i 31.2 LUEP (Unions estables de parella); 7 LSCAM (Situacions convivencials d'ajuda mútua) i 6.4 LAPG (Acolliment persones grans). El “desplaçament” pensa en el pagament de l'indegut (art. 612-5), una institució pertanyent al Dret supletori (arts. 1895 i ss CCE).

B) El canvi d'adjectiu a “injustificat” és molt important, atès que els enriquiments de la majoria dels articles esmentats procedeixen de conductes voluntàries (específicament 41 CF; 31.2 LUEP; 7 LSCAM) i, per tant, són “justos”.

1.3 La supletorietat de la institució (art. 612-6)

És l'opció de l'art. 2042 Cc. it. És una manera de resoldre el possible conflicte amb les regulacions d'enriquiment contingudes en altres institucions. A diferència de la mera remissió a les conseqüències, la supletorietat reconeix que el supòsit de fet és un enriquiment injustificat. També és la solució més prudent en el Codi civil català atesa la sobreveniència del Llibre VI respecte de tots els altres. Tanmateix no s'adiu amb el fet que les normes catalanes existents l'any 2004 tampoc tenen una regulació pròpia sinó que es remeten a la general futura.

A hores d'ara la supletorietat de la norma general sí que té sentit. Equival al reconeixement de què determinades institucions contenen i regulen enriquiments injustificats i a la decisió de respectar-ne la regulació. Aquests enriquiments, i les seves regulacions, són quatre: els resultants de la possessió indeguda a liquidar (arts. 522-2 i ss.), els resultants de l'adquisició dels fruits sigui per pertinença de la cosa mare o per dret de percepció (art. 541-3.2), els resultants de l'accessió (art. 542-1.1) i els resultants de les adquisicions “a non domino” inicial (arts. 465-2.3; 522-8) o sobrevingut (art. 531-15.5 fin.)

2. Els casos d'enriquiment injustificat en els Drets civils vigents a Catalunya. El punt de vista de l'empobriment injustificat

Exposo els “casos” perquè prescindixo de la generalitat de la regla de l'enriquiment injustificat i tracto d'esbrinar el fenomen en la legislació. Parlo de “Drets civils vigents a Catalunya” perquè incloc el Dret supletori del CCE, fonamentalment per la rellevància del pagament de l'indegut (arts. 1895 i ss).

Els casos legals d'enriquiment injustificat permeten l'exposició per passiva; són els casos en què l'Ordenament reacciona contra un empobriment considerant-lo injustificat. Així es capgira el punt de vista. Continua la vinculació enriquiment / empobriment però es contempla des del punt de vista del crèdit o sigui de l'empobrit.

A part, s'ha de tenir en compte que encara que hom parli en termes personals, la relació empobriment / enriquiment és pròpiament una relació entre patrimonis que poden pertànyer, totalment o parcial, a la mateixa persona (ex art. 1403 fin. CCE).

2.1 El punt de vista de l'empobriment

És el veritable seti de la "justificació". Ho proven l'usucapió i la troballa. Ambdós títols adquisitius produeixen l'enriquiment del nou titular però alhora la privació del dret, incompatible, del titular anterior. Doncs bé, en els dos casos la Llei no preveu el rescabament d'aquesta privació, el que vol dir que la pèrdua està justificada. Això s'expressa dient que l'adquisició és "originària", és a dir, que trenca totalment amb la situació jurídica anterior. En realitat, l'adquisició ha estat justa perquè l'estableix la Llei i, a més, la pèrdua és justificada i, per això, no es rescabala. Parlar d'enriquiment justificat és traslladar-li un qualificatiu que pertoca a la pèrdua.

El raonament és aplicable a altres títols com l'accessió que sí generen l'obligació de rescabament (art. 542-1.1). Aquesta és l'indici de què la pèrdua és injustificada, tot i que l'adquisició és justa.

2.2 Els casos a examinar. La distinció "justícia"- "justificació"

L'examen es fa amb la intenció de distingir els conceptes de "legalitat" o "justícia" en l'enriquiment i de "justificació" en l'empobriment. Alhora s'hi pot observar la funció correctora de l'enriquiment sense causa dintre de l'Ordenament.

A) ELS TÍTOLS TRANSMISSIUS DE LA PROPIETAT

En primer lloc la tradició de la cosa legitimada per alguna justa causa (de l'art. 1901 CCE; art. 531-3 salvant la seva mala redacció). El cas més clar és el pagament de l'indegut (art. 1895 CCE; art. 612-5 dels Treballs Preliminars). La "causa solvendi" és justa causa per transmetre la propietat a "l'accipiens", perdent-la el "tradens" (art. 1160 CCE "libre disposició de la cosa debida") i amb ella l'acció reivindicatòria. Però la "causa solvendi" no és suficient per "justificar" la privació de la propietat del pagador; per això cal, a més, que l'obligació existeixi. Altrament neix l'obligació de restituir la cosa. L'extinció de la justificació també pot ser sobrevinguda quan l'obligació pagada s'hagi extingit retroactivament (art. 1303 CCE).

El Dret català contempla la distinció en relació a la "causa donationis" existent, però posteriorment revocada, sense que és pugui recuperar el bé donat (art. 531-15.5 que tracta separadament l'incompliment de càrregues). No quan la "causa donati-

onis” és de durada inicialment limitada, perquè llavors es produeix la readquisició automàtica de la cosa pel donant o pels seus hereus (art. 531-19.6 pr.) o el “trànsit” als donataris fideïcomissaris (art. 531-19.6 fin. en relació amb l’art. 426-1.1).

B) LES ADQUISICIONS “A NON DOMINO” LEGALMENT EFICACES

La manca de poder de disposició del transmetent pot ser inicial (arts. 465-2.3; 522-8) o sobrevinguda (art. 531-15.5 fin.). La Llei estableix l’eficàcia extraordinària del negoci, de manera que l’adquisició és justa, però la privació del dret del “verus dominus” fretura de justificació. Neix doncs l’acció d’enriquiment.

C) ELS ACTES VOLUNTARIS D’AUTOEMPOBRIMENT

Lacte propi fa que l’enriquiment aliè sigui just. Així les despeses en benefici positiu d’un altre patrimoni. Siguin en el pagament de crèdits aliens (art. 1158,2 CCE; art. 269.1 CF) on l’enriquiment consisteix en la percepció de la prestació respecte de la mera possibilitat que representa el crèdit. Siguin les inversions en coses que hi pertanyen (arts. 522-4; 542-1.1) o en la producció de fruits (art. 541-3.2).

Hi entra també el benefici negatiu consistent en l’estalvi de despeses (els encara vi-gents art. 41 CF; 31 LUEP; art. 7 LSCAM). Tanmateix en aquestos casos, l’empobriment és el sacrifici inherent a la pròpia activitat perquè pot ser que aque-lla activitat no s’hagués acomplert mai fora del matrimoni, la parella de fet o la si-tuació convivència.

Lacte propi pot fer, a més que l’empobriment sigui justificat (art. 2: 101.1 b) PEL). És quan es fa amb la consciència de la manca de justificació (art. 1895 CCE) o amb la voluntat d’assumir-lo (art. 269.1 fin CF).